

Н. М. ЯКОВЕНКО (Київ)

ПАРОДІ І ЖАРТИ В АКТОВИХ КНИГАХ ЖИТОМИРА ТА ЛУЦЬКА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

Поруч із серйозними творами в давньому українському письменстві побували гумористичні (інтермедії, трагестії, сатири, «нищенські вірші» мандрівних дяків тощо), яким належала суттєва роль у творенні нової жанрово-стильової системи, співзвучної переходові до духовних запитів нового часу. Віршова гумористична спадщина зібрана й вивчена досить повно, тим часом як її прозові варіанти ще чекають і на публікації, і на дослідника. Потреба в розшуках та вивченні прозових гумористичних творів підсилюється неабияким інтересом сучасного літературознавства до дрібних оповідних форм (легенд, притч, фацецій, байок, анекдотів), розвиток яких прискорював секуляризацію української культури, сприяючи виділенню з синкретичної писемності нових літературних жанрів, істотних для дальшої еволюції словесної творчості ¹.

Метою цієї публікації є попереднє ознайомлення читача з кількома зразками жартів та пародій, що записувалися їх авторами — канцеляристами — до судово-адміністративних книг * Волині й Наддніпрянщини впродовж першої половини — середини XVII ст. Предметом спеціального дослідження ці пам'ятки досі не були. Єдина публікація одного з поданих нижче жартів (№ 14) з коротким переднім словом здійснена П. Шеболдаєвим 1885 р. на сторінках «Киевской старини» ². Зважаючи на певні неточності у передачі тексту, видалося доцільним її повторити. Ще один канцелярський жарт віршованої форми (польською мовою) опублікував у «Киевской старине» О. Левицький, додавши до публікації дещо ширші відомості про тематику пародійної творчості в канцеляріях Правобережної України XVII ст. ³ На жаль, автор, досвідчений архівіст-практик, як ніхто, обізнаний зі складом актових книг, не зазначив місцезнаходження згадуваних ним пам'яток, тож немає певності, що усі з них пощастило відшукати. Тому донині лишається актуальним вичерпне виявлення жартівливих актів, у тому числі й тих, про які згадував О. Левицький ⁴.

Традиція канцелярських жартів і пародіювання виникла в середовищі, котре з повною підставою можна розцінювати як демократичне. Функції давньої канцелярії, найважливішої складової ланки замкової чи земської адміністрації, не обмежувались вузькою сферою чиновницьких обов'язків, характерних для нормованих канцелярських служб пізніших часів. Канцелярія виконувала роль своєрідного осередку публічного життя конкретного регіону. Крім робіт, пов'язаних з протоколюванням і

* Загальноновживана, хоч і не бездоганна з погляду на термінологічну точність назва цих книг — «актові книги».

юридичним оформленням судових процесів, вона виконувала нотаріальні обов'язки, оскільки самі книги мали не лише судовий, але й нотаріальний характер. У зв'язку з цим саме тут, у присутності численних свідків, оформлялися різноманітні майнові угоди. Тут фіксувалися строкати присяги, що широко супроводжували тогочасний побут; звідси йшла відправа екзекуцій; сюди на офіційне збереження до розслідування й судового розгляду пред'являлися спірні речі та докази («лице») злочинців. При канцеляріях зберігалися земські й міські привілеї, передані на схованку обивателями цінні речі, гроші та документи. Сюди ж надходили урядові ухвали оборонного, поборового і привілейного змісту, публічне обнародування яких покладалося на обов'язки замкових урядів. Тобто узагальнено можна сказати, що всі новини, які могли хвилювати шляхетський і міщанський загал, стікалися сюди, проходячи через «перші руки» канцеляристів: писарів, старших підписків (з 40-х років XVII ст. вони починають називатися «регентами»), молодших підписків.

На канцелярських службах, не враховуючи посад земських писарів — представників вищих суспільних прошарків, — шукала засобів до прожиття дрібна шляхта. З кінця XVI ст. вона починає витісняти з канцелярій традиційних дяків давнини — бояр та міщан. Цей процес був тривалим: в інструкціях волинським шляхетським послам на сейм ще 1631 та 1640 рр. значиться вимога спеціальної сеймової постанови про те, щоб підписки гродів і земств були особами шляхетського стану⁵. Це зайвий раз підтверджує, що соціальний склад канцеляристів Волині й Наддніпрянщини до середини XVII ст. залишався строкатим, хоча й очевидна кількісна перевага вихідців із безземельної шляхти. Остання, як відомо, не володіла іншим майном, крім шляхетського тиглу і вправного пера. Варто нагадати, що давній канцелярист — це не лише писар, але й особа з певною сумою юридичних знань, яка усну заяву далекої від юриспруденції сторони перетворює на вправний, насичений параграфами Статуту діловий акт. Свої писарські та юридичні «університети» юнаки проходили при тих-таки канцеляріях, починаючи з учнівських обов'язків «хлоп'яти» чи «виростка» при писарі або досвідченому підпискові й поступово опановуючи «стилюм канцелярії руської», що, як цікаво зазначити, перегукується з традиційними етапами учнівства й підмайстрівства в цеховому ремеслі.

Досягши відповідної юридичної кваліфікації, підписки, крім безпосередніх обов'язків при канцеляріях, вели широку адвокатську практику в усіх судових осередках, де діяло литовсько-руське право: у Вінниці, Києві, Луцьку, Кременці та Володимирі, а також на апеляційних процесах руських каденцій Люблінського трибуналу. На кінець XVI — початок XVII ст. припадає й формування перших своєрідних «династій» незалежної шляхти, для яких канцелярський хліб ставав родинною традицією. На Волині, наприклад, це — родини Дворецький, Мисевських, Бруяк, Бобриковичів, Городиських, Божкевичів та ін., на Київщині — Барановських, Васьковських, Верещак, Виговських, Дідковських, Думинських, Невмирицьких, на Брацлавщині — Миньковських і т. д. Поява «канцелярських династій» дає підставу говорити про виникнення специфічного прошарку, засобом існування для якого була розумова праця, не пов'язана з конфесійною сферою. Тобто, саме в канцелярсько-юридичному середовищі (а канцелярія і право в тогочасному розумінні невіддільні поняття) виникає підґрунтя для формування світської інтелігенції. Ця «протоінтелігенція», походзячи переважно з дрібношляхетського середовища, не приставлена низам. Канцеляристи нерідко виступали в ролі вчителів міських шкіл⁶; представники «канцелярських родин» поповнювали лави писарів Війська Запорозького. Серед останніх, наприклад, —

Лаврентій Пашковський, Михайло Миньковський, Данило Думинський, Іван Невмирицький, Миколай Бруяка та ін.

Штат підписків і «хлоп'ят» у канцеляріях становив у середньому 5—8 чоловік. Середовище неімущої, освіченої і, зважаючи на шляхетський стан, відносно незалежної молоді, яка однаково вправно володіла пером і шаблею й чия молода енергія потребувала виходу не лише в канцелярській ретельності, мало свої далекі від стачечності особливості. Характерними для канцелярського побуту були, наприклад, бійки з обивателями, поединки, ризиковані пригоди і, як наслідок, численні скарги старших підписків на молодь, яка лише «по весіллях їздить, не дбаючи про обов'язок»⁷, або «волочиться по господах, замість переписувати книги»⁸. Природними для такого середовища були і «службові розваги», що виливалися в пародіювання стереотипів актової мови. Остання обставина полегшувалась тим, що в зошитах, куди начисто переписувалися судові й майнові акти, часто липалися незаповненими частини аркушів, недостатні для вписання повного акту.

Пародії і жарти, що публікуються, походять, за єдиним винятком, з житомирської та луцької замкових канцелярій. Вінницькі й київські тогочасні книги не збереглися. Проте вірогідно, що канцелярська творчість розвивалася й тут. Це підтверджує скопійований Й. Єрlichem «дивовижний для читання», за визначенням автора, акт 1648 р., який пародіює угоду між паном Гожим та паном Нікчемним: Гожий, якому набридли спроби Нікчемного удавати з себе гожого, позиває останнього до суду⁹.

Про безсумнівне авторство жартів можна говорити лише для мініатюр під № 5 та 6. Вони належать, як свідчить згадка у мініатюрі під № 5, житомирському підписку Захаріяшу Івановичу Дідковському (точніше — Петровичу-Дідковському). Як підписок Житомирської замкової канцелярії Захаріяш Дідковський зафіксований під 1629 р.¹⁰; 1635 р. він згадується як адвокат¹¹, а далі його доля не простежується. Можна хіба додати, що Дідковські, виходці з околичної овруцької шляхти-бояр, складали якраз одну з «канцелярських родин» Київщини. Зокрема, 1617 р. якийсь Дідковський був київським земським підписком¹², а наприкінці XVII ст. уславлений адвокат, регент гродського суду Київського воєводства Стефан Дідковський вів у Варшаві майже 14-річну справу овруцької околичної шляхти проти утисків з боку овруцького королівського старости¹³.

«Товариш і колега» Дідковського, співучасник серії жартів, датованих 1636 р. *, Адам Чернолузький, який згодом став київським гродським, а з 1655 р. — володимирським гродським писарем¹⁴. Кількох Чернолузьких зустрічаємо на канцелярських посадах у Києві й Кременці, починаючи з 1602 р.¹⁵

Наступний спалах житомирської канцелярської творчості припадає на 1643 р. Учасниками її були Федір Щербина, автор жартівливої протестації під № 8, та Іван Закусило. Перший з них був племінником київського гродського підписки, потім овруцького замкового писаря (1629—1635) Вацлава Щербини¹⁶. Іван Закусило з часом став овруцьким замковим підписком (1645—1646)¹⁷. Далі сліди обох губляться. Обидва походять з київських малоземельних шляхетських родин, зокрема Закусило, як і Дідковський — з овруцької околичної шляхти.

* Два опублікованих тут жарти не охоплюють усієї творчості З. Дідковського. У цій же актовій книзі є ще кілька жартівливих заяв, як, наприклад, розписка за борг на три золотих, складена у відповідності з борговим формуляром, вживаним при позичці великих грошових сум. Свідки в цьому документі мають промовисті імена: Спневич і Нестрат.

У жартах Щербини і Закусила фігурують, окрім них самих, ще три персонажі: Явтух Смалевич (Смаль, Смальський), Вацлав Кохнович та Іван (він же Вацлав) Хохольський «або ж Мужикович». Що стосується останнього, то схоже, що це — жартівливий криптонім імені Вацлава Кохновича, житомирського бакаляра, приятеля жартівників-канцеляристів. Зайве казати, що села «Смалі» і «Хохолі», під якими титулюються в жартах «пан Явтух на Смалях Смальський» та «пан Іван на Хохолях Хохольський», насправді ніколи не існували.

Що стосується жартів луцького походження 1630 р. (№ 4, 5), то однозначно їхнє авторство встановити важко. Актова книга під № 173 за цей рік насичена пародійними записами, в яких у ролі дійових осіб чи свідків фігурує понад 30 осіб. Частина з них наділена явно вигаданими прізвищами на зразок: Хамуркович, Люлькович, Мирквас Вилоський, Дем'ян Юпітер Вилговський, «Григорій Суминович, обиватель землі Неслиханської». У інших — пародійно змінені імена при збереженні реальних прізвищ (Ульріх Гуляницький, Гектор Ольшамовський) або спотворені прізвища (наприклад, адвоката Миколу Рожковського жартуни іменують «о *«Ражкою»*, то *«Ряшкою»* чи *«Рашкою»*). Найхімерніших модифікацій зазнало ім'я адвоката Яна Козловича-Кміти, який виступає у пародіях як *«Генрік Ульріх Козлович Ян Кміта»*, *«Ян речоний Гектор Козлович Кміта»*, *«Ян Козлякович Пронскович Омицький»*, *«Козел Кміта»* (можливо, він же — це *«Герцик Ульріх Маргач»* з акту, що публікується під № 4). Ця обставина разом з тим фактом, що нібито від його імені подано для запису до книги більшість жартів, дозволяє припускати, що саме Козлович-Кміта був їхнім автором. Є згадка, що він походив *«з Городенського повіту, де його matka мешкає»*, тобто був виходцем з Гродненщини (Білорусь)¹⁸. Однак неясно, чи правомірно ототожнювати Козловича-Кміту з тим Кмітою, котрий у 1629 р. як слуга князя Домініка Заславського володів княжим селом Дубівка Степанської волості¹⁹. Останнє цілком імовірно, бо, не маючи «осілости», тобто землеволодіння, шляхтич не міг провадити адвокатури. З іншого боку, в актах є натяк на зв'язок Козловича-Кміти з князями Пронськими, про що свідчить його жартівливе прізвище «Пронскович». Автор даної публікації сподівається, що на це та інші питання вдасться відповісти у майбутньому, в процесі підготовки до видання повного корпусу жартівливих актів.

Концентрація пародійної творчості в Луцьку та Житомирі (традиційному «пригородку» Києва) не випадкова. Київ і Луцьк як рівноцінні за значенням адміністративні столиці (Луцьк — для Волині, Київ — для Наддніпрянщини) були центрами нової міської культури, що формувалась наприкінці XVI — на початку XVII ст. Саме тут діють найкрушніші на Правобережжі братські школи, тут концентрується активне духовне життя. З луцького культурного осередку, який із занепадом потужного острозького гуртка стає його заміником на Волині, виходять поети Ян Жоравницький — автор найдавнішої відомої пам'ятки сатиричного українського віршування 1575 р., Степан Полумеркович, Давид Андреевич, Данило Братковський. Роль Києва як провідного культурного центру загальновідома. Саме тут у першій чверті XVII ст. завдяки діяльності Лаврського вченого гуртка зосереджується не лише шкільна освіта й друкарська справа, але й літературне життя тодішньої України. Природно, що саме в Луцьку та Києві, на тлі нових проявів ментальності виникають і перші спроби відображення дійсності у пародійному ракурсі, навиворіт до її серйозного сприйняття. Таке явище, назване Д. С. Лихачовим «інтелектуальною опозицією духові часу»²⁰, характерне для багатьох літератур на певній стадії їх розвитку й символізує демократизацію літературного процесу. Пародійна література є демократичною вже п

своїй суті, оскільки переводить у низький план все високе і серйозне з ідеології верхів. Не регламентована етикетом серйозних жанрів, однаково далека як від принципівих релігійних і політичних суперечок, так і від філософських роздумів, вона базується на неприхованій вигадці і нічим не стримуваній грі уяви. Її призначення — рекреативне; комічний ефект досягається завдяки прийому перелицювання загальноприйнятої ієрархії цінностей. Саме так, на руйнуванні звичних логічних зв'язків побудовані орації і трагедії мандрівних дяків, для яких основним об'єктом жарту служать церковно-релігійні сюжети, зведені до рівня побутових епізодів, насичених комічними ситуаціями²¹. Канцелярська гумористика теж спирається на контраст форми і змісту. Як і для мандрівних дяків, темою жартів є найближчий предмет: там — шкільна премудрість, замішана на церковній історії, тут — публічне життя, процедура судочинства і канцелярський побут. Поєднання документального викладу з відверто неправдоподібними або карикатурно заниженими ситуаціями створює комічний ефект, особливо контрастний на тлі узвичаєного актового формуляра.

До актових книг пародії і жарти записані під заголовками, що відно відали різновидам тогочасної судової документації: «протестація», «оповідання», «акт», «виск» і т. д. Що ж до репертуару жартів, умовно обрамлених стандартними дефініціями, то в ньому можна виділити чотири тематичних групи. Перша, найчисленніша, охоплює гумористичні мініатюри, які обігрують коротенькі забавні епізоди, видаючи їх за цілком достовірні (пор. № 1, 2). Більшість з них присвячено канцелярському побуту. Підписки підсміюються один над другим то за погане володіння польською мовою (№ 8), то за те, що котрийсь, «*геть не пам'ятаючи на право посполите*», зіпсував зошит паперу і цілий день спав (№ 10). Об'єктом гумористичної мініатюри стає сцена жартівливої бійки на ринку між канцеляристом-«*поляшуком*» і місцевим бакаляром (№ 13), пародійна скарга того ж таки бакаляра «*не відати, на кого, і про що, і за що*» (№ 9).

Другу тематичну групу жартів складають алегоричні сюжети, наближені за жанровою ознакою до казок або гумористичних пісень, де в ролі дійових осіб виступають тварини²². «Тваринний маскарад», перенесений у повсякденні для тогочасного суспільного побуту ситуації, надає оповіданням комічного забарвлення, що підсилюється строгим канцелярським стилем і парадоксальною гіперболізацією образів. Так, Сова, скаржачись судові нічних птахів на якогось Северина Темерляковича, заявляє, що той зібрав «*своєвільну купу*» з раків, слижів, пугачів та горобців, озброєних «*по-гусарському*» та «*по-козацькому*», і наказав у маєтках Сови «*сіножаті сокирами порубати, ріки, озера, стави ... вогнем попалити, гори, ліси, гаї косами покосити*» (№ 4)²³. У стилі «тваринного маскараду» викладена й присяга Собачинського-Гривковського на уряд вожного, виконана у «*Скотницькому воводстві*» (№ 7). Конфлікту-диспуту між персонафікованими предметами (Грошем і Калитою) присвячено алегоричний сюжет вже згаданого жарту під № 14.

До третьої тематичної групи жартів належать пародійні повідомлення («новини», в яких цілком серйозно оповідається вигадка або кумедна нісенітниця на зразок того, що «пан Келишковський» протягом однієї ночі викрав з льоху «пана Горілкового» неймовірну кількість горілки, звареної з кропив'яного насіння (№ 3), або що при таємничих обставинах уночі з садиби канцеляриста зникла «рушничка» (№ 11), або що «купа немалая людей своєвольних чоловіка до двох» напала на житомирську школу, вимагаючи від бакаляра, щоб той «забув ходити до Гарашка» (№ 12). Щоправда, потерпілий, відпросившись за ласкою божою від нападників, «зостався живий, і далі ходить до Гарашка».

Нарешті, слід згадати ще один тематичний варіант, представлений, на жаль, лише однією мініатюрою Захаріяша Дідковського (№ 5), який, очевидно, можна віднести до найбільш самостійних жартівливих вятворів канцелярської фантазії. За жанровою ознакою ця мініатюра належить до «неправдивих фацецій», тобто небувальщин із завершеним сюжетом. Зміст мініатюри прив'язаний до місцевого житомирського колориту: мельник Васько-Милиневич скаржить на Дідковського, буцімто той протягом однієї ночі по-злодійському вилловив з Тетерева всі оселедці, «що були в тій річці», а окрім того, насіяв на річці каміння, чим і призвів «до убогства» бідлашного мельника.

Прагнення містифікувати читача, дивуючи його обманом і викликаючи сміх ефектом невідповідності функціонального призначення змісту написаного, яскраво виявлене в канцелярських жартах, типологічно зближує їх з низовим барокко — характерним явищем міської культури XVII ст., яке стало, за визначенням О. І. Рогова, «зв'язковою ланкою між високою ученою літературою і народною творчістю»²⁴. Глибші жанрові витоки пародійної творчості українських канцеляристів, як здається, можна шукати у совізжальській течії польської демократичної літератури, яка активно функціонувала наприкінці XVI — у першій половині XVII ст., сприяючи розвитку комічних жанрів, передусім — пародії. Творчість совізжальців розцінюється дослідниками як аналог народної міської культури Заходу²⁵. Безпосереднім об'єктом совізжальської пародії був широко розповсюджений у Польщі з середини XVI ст. жанр сенсаційної публіцистики («новин»). Прозаїчні мініатюри совізжальців, видаючи абсурдно-фантастичні новини за реальні, багато в чому перегукуються з українськими пародіями і жартами. Зокрема до рис, що вказують на їх можливу генетичну спорідненість, належать: видима гарантія достовірності того, про що оповідається; свідоме змішання правди й вигадки, реальності з містифікацією; рекреативне призначення жарту, в якому відсутні елементи дидактики. Багато спільного є і в стилістичних прийомах совізжальців та жартівників-канцеляристів. Це передусім — прийом пародійного обігрування імен. Пародійні чи промовисто-гумористичні імена мають герої більшості жартів: Петриха Гологузиха, козак Голиш, панове Горілковський і Келишковський, Ян Козел, писар Гердик Ульріх Мархач зі своїм підписком Смаркачем, возний Томаш Махлярювич, урядники Фігдерський і Пискинський та ін.²⁶ До спільних стилістичних прийомів належить підкреслена гіперболізація подій. Так, Анниш Горілковський наварив горілки «стокрот сто тисячей»; у Тетереві за одну ніч вилловлено «бочок тридцять і десять і чотири» оселедців; возний складає присягу тримовно — «руським, польським і німецьким язиком»; канцелярист, зіпсувавши «секстерн папіру» (зошит із 6-ти аркушів), заподіяв писарю збитків на 200 злотих²⁷ і т. п.

Водночас не можна не відзначити й самостійних стилістичних ознак українських канцелярських пародій. На останніх виразно позначений фольклорний струмінь. Потяг до національної основи культури, що складав одну з характерних рис барокко, проявляється в українських канцелярських жартах у використанні улюблених для народної творчості алегоричних прийомів тваринного маскарладу, широкому застосуванні перефразованих народних прислів'їв, влучних порівнянь, вульгаризмів, внутрішньої рими. Так, яскраві приклади просторіччя є в «Протестації од Малиша на Голиша», у жартах про викрадення горілки, кривду Сові, таємниче зникнення «рушнички», комічний напад на школу тощо.

Закінчуючи цей побіжний огляд, варто зазначити, що канцелярська пародія, озвиваючись на периферії серйозної літератури як малий і

скромний жанр «внутрішнього вжитку», не лишалася, проте, незмінною. У XVIII ст. жарти підписків починають втрачати характерне для них суто рекреативне забарвлення, набуваючи сатиричних ноток. Це переродження простежується одночасно на Правобережній Україні, де в актових книгах з'являються такі своєрідні пародії як скарга св. Петра на віруючих ²⁸, і на Галичині, де в цей час активніше розвивається віршований канцелярський жанр, в тому числі сатиричний ²⁹, але виникають і прозові мініатюри на зразок «Скарги теребовельських гродських книг на шляхту про занедбання», складеної 1728 р. ³⁰ Ймовірно, що аналогічний процес проходив і на Лівобережній Україні, на що вказує можливе канцелярське походження відомого «Слезно-ридающего доношенія» короцького дидаскала Бреуса ³¹, оформленого у вигляді скарги до Глухівської сотенної канцелярії.

Видання повного корпусу канцелярських пародій і жартів, що склалися в різних місцевостях України, дало б можливість встановити їх роль у розвитку давньої української літератури, в її «поступовій боротьбі за право на художню «неправду» ³². Освоєння прийому літературної фікції, характерного для канцелярського жарту, нарівні з іншими явищами художньої творчості доби барокко прискорило трансформацію жанрової структури давнього українського письменства. З розбудовою ж макроструктури стилів і жанрів української літератури розпочинається, як влучно зазначає Д. С. Наливайко, її «поступова перебудова на «загальноєвропейський лад», яка, по суті, означала перехід від середньовіччя до нового часу ³³.

* * *

Тексти пародій і жартів транслітеровано за «Правилами видання пам'яток української мови XIV—XVIII ст.», укладеними М. М. Пещак та В. М. Русанівським (К., 1961). Текст розбитий на слова за сучасними вимогами правопису, велику літеру вжито відповідно до правил сучасної орфографії, аналогічно ж розставлені й розділові знаки. Графічні варіанти кирилических літер транслітеруються сучасним українським шрифтом з додаванням літер: ε, ω, ѓ, і. Надрядкові літери набрано курсивом; титла зберігаються і не розкриваються. Писарські помилки оговорені у підрядкових примітках.

Усі публіковані тексти взято з актових книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві.

¹ Кречотень В. І. Оповідання Антонія Радивиловського. З історії української новелістики XVII ст.— К., 1983.— С. 9, 40, 41.

² Шеболаєв П. Вольные литературные упражнения в южнорусских судах XVII ст. // Киевская старина, 1885.— Т. 13, ноябрь.— С. 558—561.

³ Л-й О. Отголоски польско-русской борьбы XVII ст. в мелочах будничной жизни // Киевская старина, 1887.— Т. 17, март.— С. 577—579.

⁴ До жартів, згаданих у О. Левицького, серед опублікованих тут належать № 8, 10. Велика кількість пародійних актів міститься в лупцьких земських книгах № 173 за 1630 р. (пор. у даній публікації акти №№ 4, 5), № 207 за 1637 р., № 209 за 1637 р., № 257 за 1647 р. та ін. (ЦДІА в м. Києві.— Ф. 25, оп. 1, спр. 173, 207, 209, 257).

⁵ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов (далі — Архив ЮЗР).— Киев, 1861.— Ч. 2.— Т. 1.— С. 108, 272.

⁶ Пор. тісний зв'язок між канцелярією і житомирською школою, який простежується на персонажах опублікованих далі жартів житомирського походження 1643 р.; те ж саме — у акті 1646 р., який не увійшов до публікації (ЦДІА України в м. Києві.— Ф. 11, спр. 11.— Арк. 506—508).

⁷ ЦДІА України в м. Києві.— Ф. 28, оп. 1, спр. 96.— Арк. 188 зв. (1659 р.).

⁸ Dąbkowski P. Kancelarje i księgi sądowe hełzkie za czasów polskich // Przegląd prawni i administracji.— Lwów, 1918.— S. 98, 102, 107; ЦДІА України в м. Києві.—

Ф. 11, оп. 1, спр. 2.— Арк. 233; Ф. 26, оп. 1, спр. 4.— Арк. 143; Ф. 27, оп. 1, спр. 45.— Арк. 239 та ін.

⁹ *Latopisiec albo Kroniczka Joachima Jerlicza* / Wyd. K. Wł. Wójcicki.— Warszawa, 1853.— Т. 1.— С. 74—75.

¹⁰ *Львівська наукова бібліотека АН України, ВР.— Ф. Чоловського, 2501/III.*

¹¹ *ЦДІА України в м. Києві.— Ф. 11, оп. 1, спр. 2.— Арк. 287.*

¹² *Там само.— Ф. 256, оп. 1, спр. 53.— Арк. 131.*

¹³ *Antoni J. Dzieje szlachty okolicznej w Owruckim powiecie* // Biblioteka Warszawska.— 1881.— Т. 2.— С. 362.

¹⁴ *ЦДІА України в м. Києві.— Ф. 28, оп. 1.— Арк. 8 зв.; Там само.— Спр. 93.— Арк. 1.*

¹⁵ *Там само.— Ф. 22, оп. 1, спр. 13.— Арк. 292; ЦНБ АН України, ІР.— Ф. 2, 4104.— Арк. 306 зв.*

¹⁶ *ЦДІА України в м. Києві.— Ф. 11, оп. 1, спр. 2.— Арк. 254; Ф. 2070, оп. 1, спр. 28.— Арк. 41; Архів ЮЗР.— Ч. 6, т. 1.— С. 88.*

¹⁷ *ЦДІА України в м. Києві.— Ф. 25, оп. 1, спр. 293.— Арк. 888 зв.; Архів ЮЗР.— Ч. 6, т. 1.— С. 26.*

¹⁸ *ЦДІА України в м. Києві.— Ф. 25, оп. 1, спр. 173.— Арк. 969 зв.*

¹⁹ *Баранович Ол.* Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч. 1: Залюднення Волиньського всводства в першій половині XVII ст. — К., 1930.— С. 34.

²⁰ *Лизачев Д. С.* Развитие русской литературы X—XVIII вв. Эпохи и стили.— Л., 1973.— С. 136. Про «сміхову культуру» середньовіччя, зокрема, її травестійну природу ширше див.: *Балтин М. М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса.— М., 1965 (2-е вид.— М., 1990); *Даркевич В. П.* Народная культура средневековья.— М., 1988.

²¹ *Грицай М. С., Микитась В. Л., Шолом Ф. Я.* Давня українська література.— К., 1978.— С. 332.

²² Пор.: *Махновець Л.* Гумор і сатира наших предків // Давній український гумор і сатира / Упор. Л. Б. Махновця.— К., 1959.— С. 39.

²³ Тваринний маскарад є також одним з популярних сюжетів канцелярських жартів у галицьких книгах. Пор., наприклад, скарги Поросяти на Вовка та Вовка на Канцеляриста в тереховельському запису 1742 р. (ЦДІА України в м. Львові.— Ф. 17, оп. 1, спр. 192.— С. 1450—1453).

²⁴ *Рогов А. И.* Проблемы славянского барокко // Славянское барокко: Историко-культурные проблемы эпохи.— М., 1979.— С. 9.

²⁵ *Мочалога В. В.* Гротескно-фантастический жанр новин польских совизжалов. Истоки, традиции, значение // Славянское барокко.— С. 231—263. Ширше про творчість совизжалів разом з бібліографією питання див.: *Grzegorz S. Włazeński* *zwierciadło. Rzecz o humorystyce sowizdrzalskiej XVI i XVII wieku.*— Kraków, 1970.

²⁶ Аналогічно обігруються імена й у тих жартах, що не ввійшли до публікації (пор.: ЦДІА України в м. Києві.— Ф. 25, оп. 1, спр. 407.— Арк. 261 зв.). Деколи гра словом набирає несподіваного повороту: Селевк Антипатор Македонець, наприклад, подає до львівської гродської книги 1658 р. фрагмент «Александрії» (українською мовою у латинській абетці): ЦДІА України в м. Львові.— Ф. 9, оп. 1, спр. 406.— С. 287—290).

²⁷ Перебільшення цілком фантастичне: вартість однієї белі, тобто 4800 аркушів писального паперу, складала у 30—50-х роках XVII ст. від 35 до 80 злотих (*Архів ЮЗР.— Ч. 1, т. 11.— С. 392—397, 431, 667.*)

²⁸ *Там само.— Ф. 28, оп. 1, спр. 105.— Арк. 512—513 зв.*

²⁹ Пор. непоміщені художні якості «Глузливий вірш на герби» та вірш «На мислі тільки правда божа», записані до львівської книги 1699 р. (ЦДІА України в м. Львові.— Ф. 9, оп. 1, спр. 475.— С. 341—342); аналогічного ж сатиричного спрямування — вірші Невенгловського у книзі 1749 р. (*Там само.— Спр. 557.— С. 2265—2268*) та ін.

³⁰ Опубл.: *Dąbkowski P.* *Palestra i księgi sądowe trembowelskie za czasów polskich.*— Lwów, 1919.— С. 37.

³¹ Опубл.: Українська література XVIII ст. // Бібліотека української літератури.— К., 1983, с. 583.

³² *Лизачев Д. С.* Развитие русской литературы... — С. 132.

³³ *Наливайко Д. С.* Київські поетики XVII — початку XVIII ст. в контексті європейського літературного процесу // Література спадщина Київської Русі і українська література XVI—XVIII ст. — К., 1981.— С. 162—163.

№ 1

[Володимир, 31 вересня 1603 р.]

Оповедане Яцка Бизима на Петриху Гологузиху

На вряде кгородском в замку Володимерскомъ передо мною, Андреем Мисевским, буркграбим и наместником подстароства Володимерского, постановившише очевисто у книг кгородских володимерских, стороже замковыи Яцко Бизимъ оповедаль и свѣтчилсе на Петриху Гологузиху, иж:

«Тая то Петриха, непомнокрот будучи от мене упоминая частокрот, абы до замку господарского быдла своего не гонила, кгдаж ест замок поставен не для быдла, але для их мл. пнов обывателев воеводства Волынского. Которое быдло у замку щодня плюгавит, а она, будучи от мене упоминая, оное быдло завше пускает и до замку гонит. Отже я се в. мл., яко врядови, оповедам, же болшеи на нее терпѣти не буду, але, певне, оному быдлу ноги постинаю и без ног из замку из скидаю.

Ω которую прошу, абы тая протестация моя была записана».

Которую я записати казалъ, и ест записана.

Ф. 28, оп. 1, спр. 35.— Арк. 400 зв. Оригинал.

№ 2

[Житомир, 31 травня 1614 р.]

Протестация о́д Малиша на Голиша

Пришедши до мене, врядѣ, славетнии Хилимон Малишъ, козакъ Воиска Запорозкого, сведчил на товариша своего Кудка Голиша о то, ижъ его непомнокрот // непомнокрот криедит в розних пилних справах и потребах поважних и шкодливих. Абовем о́дна криеда наменьшая — же за о́дну полницу тот Голишъ о́д Малиша по две випивает, а другая — играючи в карти, тот Голишъ ничего не ставит, и хоч проиграетъ, то не платит; а николи не порожняет: коли не пет, то воши бетъ, хоч сорочьки нет — то находит, небога, да щаслив.

Просил теѣи поменении Малишъ, аби тое его оповедане непотребное до книг для скоблениа того аркуша би записано, а с книг никому не выдавано. Што ест записано вовеки.

Ф. 11, оп. 1, спр. 9.— Арк. 405 і зв.

№ 3

[Житомир, 17 березня 1630 р.]

Актъ, поданыи о́д пана Кгорзалковского на пана Келишковского

На вряде кгородскимъ в замку его кр. мл. Жытомерским передо мною Яномъ Витинским, подстаростим жытомерским, ставшы очевисто, урожовыйи пан Анъныш Кгорзалковскийи соленигер протестовалсе и актъ заносил напроотивко пану Совѣ Келишковскому о украдене горелки, з насеня кропиного и збоишниковых ягод роблена, зо псимъ ромном приправлена, которое было варил стокрот сто тисечей. То все за о́дну ночь выкрадлъ з лоху, о чымъ ширша протестация неомешкане будет подана.

А тепер просил о записане акту, што отримал.

Ф. 11, оп. 1, спр. 8 — Арк. 174 зв. Оригинал.

Перенесенъе выпису зъ книгъ ошменськихъ
з уписанемъ в немъ протестѣтації оѡ розныхъ
на розныхъ оособъ

На вряде кгородскомъ в замъку его королевьское милости Луцькомъ передо мьною, Иваномъ Выговьскимъ, будучимъ на тотъ часъ наместникомъ подстароства Луцького, постановивъшисе очевисто, панъ Янъ Козель Кмита для вписаня до книгъ нинешнихъ кгородскихъ луцькихъ подалъ выписъ з книгъ кгородски[x] * ошменськихъ, автеньтыце з книгъ кгородскихъ ошменськихъ выданыи, з уписанемъ в немъ протестѣтації, на розныхъ оособъ учиненое, о чомъ тотъ выписъ // ширеи в себе маеть, просечи, абы принять и до книгъ уписанъ былъ. А такъ я, врядь, тотъ выписъ для вписаня до книгъ примуючи, читалемъ и такъ се в себе маеть:

«Видимус с книгъ кгородскихъ замъку господарско[го] ** Ошменьского.

Лета отъ зачатъя и сотворенъя света, мѣа скинъдера, нетъ ведома которого дня.

На вежи надъ вороти, где стены отколоты, на рочьказ охътебровыхъ седить Пугачъ, судья, Сычъ, подъсудокъ, Лунин, возныи, Дремьликъ, сведокъ, ночные птахъ. Постановивъшисе очевисто, жаловала и оповедала Сова на Хома, ижъ еѡ вывелъ с лома [?] и пограбилъ шерстю мышатаго коня, у Ёремы — два бараны, у Кольбеки — чотыри веники, у Яроша — польгроша, у Петра — белого вепра. Того жъ, деи, мѣа и дня Северинъ Темерляковичъ, забывъши змовы и приязни суседьское а зобравъши купу людеи своевольныхъ немалую, то есть меновите: польтораста раковъ по-гусарьску, двесте слижовъ з рогатиньками зъ Петигорска по-казацъку, семъ пугачовъ с Пиньского повету для сведоцъства, дванацѣт верблов // вербловъ передожджими, ис тыми всеми помочъниками своими моцно квалътомъ наехавъши на власныи двор его, тамъ же на невиньного приятеля своего таковую оѡцповедъ и похвъальку на доброе здоровье его таковую учинилъ, ижъ его самого на смерть мають запоити, сеножати сокирами порубати, реки, озера, ставы, сажавъки вси огнеи поналити, гори, лѣсы, гаи косами покосити. При которомъ то таковомъ квалътомъ наеханью речеи немало побралаи, то есть меновите: ошлучи, ошбори, лапъти старие, инъшии немало, которихъ се тутъ для коротько-сѣти часу не меновало.

Затыи просилъ, абы принята тая его протестѣтація била и до книгъ записано, што есть записано. С которыхъ и сѣсъ выписъ подъ печатью кгородскою ошменьскою есть выданъ.

Дат у светлицы, писанъ с черепацыи».

У того выпису печать кгородская ошменьская, а подъписъ руки писарьское тыми словы: «Гецърикъ Ульрихъ Мархачъ, подисок *** Смаркачъ».

Котории же то выписъ за поданемъ и прозьбою вышѣи менованое его милосѣти пана Козьловича Кмита, а за принятемъ моимъ урядо-

* Літера не дописана.

** Закінчення не дописане.

*** підписок

вымъ увес с початъку ажъ до коньца до книгъ кгородскихъ луцкихъ есть уписанъ.

Ф. 25, оп. 1, спр. 173. — Арк. 624—625 зв. Оригинал.

№ 5

[Луцкъ, 30 септя 1630 р.]

Квитъ отъ пана Алексанъдра Морковича,
пану Счоголови служачи

На въряде кгородскомъ в замьку его кор. млсти Луцкомъ передо мьною, Иваномъ Выговьскимъ, наместьникомъ подьстароства луцкого, становьши очевисто, шляхетьныи панъ Алексанъдер Морморьковичъ [!] для записаня до книгъ нинешньихъ кгородскихъ луцкихъ сознал тыми словы, ижъ то:

в року теперешнемъ 1630, мсца априля 9-го дня, учинил и занесль былъ протестацию шляхетьныи панъ Моркович в кгороде Луцкомъ на пана Чувата Счогола о починене розныхъ кривдъ и шкодъ, такъ о посеченє, яко и о пограбене речей розныхъ на добровольной дорозе. Напродъ задалъ рану синюю на верху чуприны, ажъ волосы злезли з головы. А потомъ другую, знати тятую пугою калецкою, // узломъ межи уши, минаючи верхъ головы, подле тоежъ чуприны. Третюю, знати битую, барзо шкодливую белую, ожогомъ снати побитую, на лопатьци недалеко плеча правого. Такъже обуховую битую, синюю спухълую на шию. А еше счонагоршая, наибольшии жал и деспектъ его — усъ ему урвалъ, же теперъ знати, бо барзо шкодливе ему вырвалъ, же ажъ в томъ мьстцу ридко барзо волосы поросли.

До того еше се тымъ не коньтенътовал, але еше казалъ възяти челяди своєи и, на валу положивъши, постронькомъ за ноги очепивъши, волочити и тыє слова мовечи: «Что жъ тебе кужка моя, забудешъ ти ходити до моеє господы!» А потомъ казалъ челядникови своему на име Харкови, яко се онъ прозывалъ Хворостовичъ по-шляхоцку, знати з него капътанъ красныи, нитьками перешиваныи, ключемъ напъханыи, поясъ ормянское роботы рябыи натыканыи, брыл алияс капелюшъ роботы ошмянское, густьку [!] хорошую вышиваную роботы дорогобужское, в которой былъ узелъ грошии, ово згола мовечи, правдиве было шеляговъ два не два, але семь было. И иньшиє речи, которыхъ се и паметати вже з лиха не можетъ.

О што протестация, в кгороде Кременецкомъ учиненая, ширии в себе маеть.

Теды о боя сторона с померкованя приятелского и з упоженя [!] се, такъже и з оданя речей выжеи помененыхъ панъ Моркович пана Счогола квитуетъ вечьными часы такъ о пограбене речей, яко и о побите. С того всего вечьными часы квитуетъ и вънивечъ оборочаетъ.

И просилъ помененыи панъ Моркович, абы то принято и записано, што отрималъ.

Ф. 25, оп. 1, спр. 173. — Арк. 1030 і зв. Оригинал.

[Житомир, 30 грудня 1635 р.]

Актъ на протестацію од мелника тетеревьского
на пана Захарияша Дидковського о виловене селедцов

На вряде кгородскимъ в замку его кр. мл. Житомерским ставшы очевисто, славетныи Васко Милиневич, мелникъ и месчанин житомирскии тетеревьскии, соленитер се сведчыль и протестовалъ напротивько пану Захарияшови Дидковьскому о то, иж року теперешнего 1635, саврасяця мсца, забуе и не могу спометаты, якого дня, наехавъшы ночнымъ обычаемъ на реку Тетеревъ, селедци, што было в тои реце, выловил, наловившы бочокъ тридцать и десеть и чотыры. Еще мало на тымъ маючи, каменя насыавъшы по реце ку великою шкоде, жалю и кривде протестуючого, кгда до убоства мусель затымъ приити. Зачымъ протестуючыи на того то Дидковьского соленитер сведчитъсе и протестуетъ, оферуючысе з ним в суде належнымъ правне чынить.

Просиль протестуючыи, абы тот актъ был до книгъ принятыи и записаныи, што о трымаль.

Ф. 11, оп. 1, спр. 2.— Арк. 265 зв. Оригинал.

[Житомир, 30 грудня 1635 р.]

Присяга на возновство шляхетного Якова
Собачиньского-Гриковьского

На уряде кгородскимъ в замку его кр. мл. Житомирским передо мною, Яномъ Витиньскимъ, подстаростимъ житомирскимъ, постановившысе очевисто, шляхетныи Яковъ Собачиньскии Гривковскии, одынъ то все возныи енераль воеводства Киевского, Волыньского и Браславьского, для записанья до книгъ нынешнихъ кгородскихъ житомирскихъ подалъ пер облятамъ присегу свою, в кгороде Бутъницкимъ выконаную, которую мы, уряд, приимуючи, пытали, такъ се в себе рускимъ, польскимъ, немецкимъ языкомъ маеъ: //

«Выписъ с книгъ кгородскихъ бутъницкихъ воеводства Скотницького.

Лѣта Божого нароженя тисеча шестьсотъ тридцать одинадцатого, саврасяця мсца, не ведаю, дали Богомъ присегаю, Бгъ якого тамъ написано дня, приточыласе справа з допущеня судового на упад в зыску, vzdаль тыми словы.

Перед судъ нынешнии кгородскии Бутъницкии перед насъ, Миколая Фигдерьского и Яна Покъпиньского, урядниковъ судовыхъ кгородскии бутъницкихъ, обличыне пришедши, шляхетныи Яковъ Собачиньскии Гривковьскии просиль насъ, уряду, абысмы потвердили автенътыку его на возновство. А такъ мы, уряд, видечы тотъ автенътыкъ водлугъ права справленыи, которая присега так се в себе маеъ:

«Я, Яковъ, присегаю пану Богу, во Троицы единому, на тым, иж будучи вознымъ, маемъ виръне, справедливе а побожне на тымъ уряде заховываты, а позвы справедливостъ односити и оддаты, и теж правдыве сознаваты тое, на счо будетъ посланыи; кгвалтъ, бои, раны огледивъшы, правдыве до книгъ урядовыхъ сознаваты и вси инъшые sprawy справоваты, што належыть урядови моему, не за послами ани за приязню, ани

за боязню, одно ведле Бога и светое справедливости. Так ми, Боже, по-
возможи».

По которымъ таковымъ юраменьте и возныи, ставъшы очевисто,
шляхетъныи Томашъ Махляровичъ реляцію свою в тые слова созналъ,
же: «Быломъ на справе и потребе шляхетного Якова Бесковьского, Со-
бачынъского и Гривъковъского и слухаломъ тоє присеги, и если бы не-
справедливе на тымъ его уряде не справовалъсе, теды языкъ в тылъ голо-
вы его выволоч, т[еж] * потрыкровать навхрестъ головы пропиляломъ. //

Што все справедливе быть сознавъшы, просиломъ, абы тая моя
реляция была до книгъ кгородскихъ житомирскихъ принята и записана,
што отрымалъ.

Ф. 11, оп. 1, стр. 2, арк. 264 зв.— 265 зв. Оригинал.

№ 8

[Житомир, 30 травня 1643 р.]

Актъ протестацїи од пна Счерьбины на пна Ивана Хохольского

На вряде кгородскомъ в замьку его кр. мл. Жытомерьскомъ передо
мъною, Марьциномъ Карьвовьскимъ, подстаростимъ жытомерскимъ,
становъшы очевисто, шляхетъныи панъ Федор Счербина заносилъ актъ на
учинене шыршое протестацїи напротивъкъ урожоному пну Иванови
Хохольскому ѿ то, ижъ бридить и не умеетъ говорить по-польску, смеетъ
и важытсе тоє мовы заживат.

Што инъ копия ширеи ѿферовалъсе подать. А теперъ просилъ ѿ за-
писане того акъту, што отрымалъ.

Ф. 11, оп. 1, стр. 10.— Арк. 16 і зв. Оригинал.

№ 9

[Житомир, 2 червня 1643 р.]

Актъ протестацїи од пна Кохъновича на пна Ивана

На вряде кгородскомъ в замьку его королевское милости Жыто-
мерскомъ передо мъною, Марьциномъ Карьвовьскимъ, подстаростимъ
жытомерскимъ, становъшы очевисто, не видать и ѿ што, и що, и якъ
его зовут, заносилъ актъ на протестацію не ведаѣ, на кого и ѿ што,
за што, сведчил и протесътовалъсе, ѿферуючис на копии шыршую про-
тесътацію подати.

Ѡ што на тотъ часъ просилъ ѿ принятъе того акъту, што отрымалъ.

Ф. 11, оп. 1, стр. 10.— Арк. 23.— Оригинал.

№ 10

[Житомир, 13 червня 1643 р.]

Актъ протестацїи од пна Смаля на Счербыну ѿ попъсоване секстерни и спане вден

На вряде кгородским в замку его кр. мл. Жытомерскомъ передо мъною,
Марциномъ Карвовским, подстаростимъ жытомерским, становшы оче-
висто, шляхетныи бвѣтуз Смалевский заносил актъ на учинене ширшое

* Текст пошкоджений.

протестації на противко Счербине Федорови ѿ то, иж ѿн, не помънечи ничего на право посполитое, секстернь папиру зопсовал и шкоды пану писару на золотых двесте учиниль, и не писалъ через цалыи день, тыль спалъ. Бсче на томъ маючи * и не контентуючисе тым, протестуючого называетъ хлопомъ, чоґо право посполитое и констытуция заказала. Ω што все с помененымъ пномъ Счербиною помененыи протестуючи правомъ чинит не занехасть.

Што все инъ копия ѿферовалъсе податъ. Што все для памяти до книгъ есть записано.

Ф. 11, оп. 1, спр. 10. — Арк. 44, зв. Ориґинал.

№ 11

[Житомир, 26 серпня 1643 р.]

Актъ протестації ѿд пна Закусила ѿ згиненъе ручничьки

На вряде кгородскомъ въ замку его кор. мл. Жытомирскомъ передо мьною, Марциномъ Карвовъскимъ, подстаростимъ жытомирскимъ, становъши ѿчевисто, урожоныи пан Иванъ Закусило въ способъ акъту сведчил и протестовалъсе не видатъ на кого ѿ то, ижъ року теперешнего 1643, мца авъгуста 18 дня ручничьку зъ господи вьночи зъ четъверга на пятницу, коли протестуючи ходивъ пасти на [землю?] коня, пришедши до госьподи вьночи, ажъ тое ручничьки не заставъ. Кинувъся протестуючи шукати сюди-туди, ажъ ручничьки ни машъ. А помененыи протестуючи, ухопивъши шабляю, зъ господи поръвавъшисе, розумивъ, што догонитъ, ажъ не догонивъ. // Прибигъ до господи урожного пана Вацьлава Хохольского, почавъ ускаръжатисе, што ручничьку украдено. А помененыи панъ Хохольский, не выслухавши, што протестуючи мовивъ, хватъ киемъ у лобъ ударивъ. И я, далибугъ, не видаю. Видицьсе, же протестуючи не виненъ, што и людемъ свидемо. Теды право заховуе с тымъ паномъ Хохольскимъ, ѿ што помененыи панъ Закусило противко помененому Хохольскому, яко се вунъ называетъ Мужикевичъ алиас Хохольский, такъже и противко тому, што ручничьку укравъ: вьночи не зъгинула бы тая ручничька, але што [зълетивъ?] ** с коня, и такъ для того украдено. Которая ручничка коштовала золотыхъ 50. Ω што и повьторе протестуетъсе на Хохольского и на того, хто ручничьку укравъ.

И просиль помененыи протестуючи, абы тотъ акътъ былъ принять и до книгъ уписанъ. Я, вряд, тотъ акъ *** примуючи, записати казаль, што и ѿтрималъ.

Ф. 11, оп. 1, спр. 10. — Арк. 245 і зв. Ориґинал.

№ 12

[Житомир, 28 серпня 1643 р.]

Актъ ѿд пана Хохольского на пана Смалевского Явтуха

На вряде кгородскомъ въ замьку его кр. мл. Житомерскомъ передо мьною, Марциномъ Карвовъскимъ, подстаростимъ жытомирскимъ, становъши ѿчевисто, урожоныи панъ Иванъ Хохольский соленигер етъ дефи-

* Слово повторене двічі. Очевидно, помилково замість «мало маючи».

** Прочитання сумнівне. Виправлено з іншого нерозбірливого слова.

*** Помилково замість «актъ».

пионемъ свѣдчи и протестовалсе напругько шляхетному Евтуху на Смалях Смалевъскому ѿ то и въ тотъ способъ, ижъ поменены Смалевъский року теперешнего 1643, мѣа августъ 5 дня, // зобравъши купу немалую людей своевольныхъ чоловика до двоухъ, а починивъши надъ ними старшину: неякогось Демьяна, полковника, Махъсима, атамана, тамъ, надъ тыми насландцами, а насланавъши (!) на шкѣолу, у Житомеру будущую, гдѣ протестующи на тотъ часъ былъ, тамъ же тые насландцы, выполняячи волю того то пана Смалевъского яко старшого своевольника и пулковъника купы своее своевольное, заразъ армата манамъ нападши, почали стрелятъ, битъ, сечи, и заразъ протестующогося улапили, а улапивши, незносные кривды чинили, мовечи, би забити таковое матки сына. А протестующи пакъ мовит:

— Еи, братья! Што я вамъ винен, а вы мене хочете уже забит, такъ молодого!

— А! Чи вже просисся? О, ѿ, еще его притисните гараздъ, щобы забывъ ходити до Гарашка и к матери своеи!

А такъ тотъ то протестующи, за ѿпрошенемъ у нихъ, за ласкою Божею живыи зосталъ, и еще ходитъ до Гарашка.

Што въсе для памяти до книги *ест* записано. Слово въ слово, яко се вышеи поменило, такъ то было, такъ и у книги уписано.

Ф. 11, оп. 1, спр. 10. — Арк. 261—261 зв. Оригинал.

№ 13

[Житомир, 15 вересня 1643 р.]

Актъ протестацьи ѿд пана Вацлава Козновича на пна Закусила

На вярде кгородскомъ въ замку его кор. мл. Житомерскомъ передо мною, Марциномъ Каръвовъским, подстаростимъ жытомерскимъ, становъши очевисто, шляхетныи пан Вацлавъ Козновичъ протестовалсе и актъ заносилъ на поляшука пана Ивана Закусила ѿ то, ижъ протестующи шолъ с канцелярии, приходитъ до коморъ рынъковыхъ, а помененыи поляшукъ панъ Закусило, выпадши з-за комор, хватъ шаблею в руку правую — ажъ каликою зосталъ.

Просил, абы тотъ актъ записано.

Ф. 11, оп. 1, спр. 10. — Арк. 352 зв. Оригинал.

№ 14

[Луцьк, 13 січня 1655 р.]

Зыскъ, одъ пна Гроша на Калитѣ ѿтриманы

На рокахъ судовыхъ земьскихъ луцкихъ назавѣтрее по Трохъ Кролехъ, святе рымьскомъ, в року звышъ написаномъ припалыхъ и судовне ѿдправоватъ зачатыхъ, передъ нами, Андѣреемъ Линевъским, судью, а Вацлавомъ на Конюхахъ Гулевичомъ, подсудькомъ, урядниками судовыми земьскими луцкими, кгда се приточила справа з реестру судового за приволаемъ возного, шляхетного Валентого Павловъского, межи двотливимъ и у людей великихъ стану шляхецкого и поснолитого месце маючимъ Грошемъ, поводомъ, а Калиткою безъ грошей, мачохою, позваною за позвомъ земскимъ луцкимъ, ѿт поводовое стороны по позваную на роки теперешние в справе нижеи менованои выданымъ. Теды постановившисе

очевисто у суду умоцованыи стороны поводовое, пляхетне уробленыи Черцовыи Пасъ позваную, иж се за потритнымъ през три дни возного вышъ менованого привольываемъ до права не становила и ѿ нестаню своемъ судови нынешнему и стороне поводовои жадное ведомости // не дала, зачимъ оную яко несталую, а частокротъ ѿд пояса урваную албо урезаную, з допусчєня судового на упад в зыску речи, в позве нижеи инсерованомъ, менованое, з волнымъ ѿднакъ тоє справы арештомъ до звыклоє годины vzdalъ на позовъ, такъ се в себе маючии:

«Тобе у людеи зацныхъ такъ стану пляхецкого, яко и посполитого, грошеи сила маючихъ, месца не маючои Калите з особы твоеє, мненю у людеи великихъ месце маючое, приказуемо, абыс не толко на термине вышъ ѿзначеномъ, але где только потреба укажетъ, на жалобу и правное цнотливого и у людеи вшелякихъ стану свецкого и духовьного, богатыи и убогихъ, а наветъ у нецнотливыхъ жидов и караимовъ месце маючого пна Гроша, которыи тебе позываетъ ѿ то, иж ты з стародавнихъ вековъ, взявши ѿд килька тисечей летъ у людеи розныхъ мужское // мужское и белоголовьское плоти у Пояса, пленипотента стороны поводовое, будучи завишена албо привязана, частокротъ през мешкорезовъ урезана бываешъ, а часомъ тежъ, урвавшиися, в болото впадаешъ, зачимъ мешкоризы, костыри и пяницы бынамънеи мене не шанують, а в болоте людеи и быдлыта рознымии комцы на мене плюють. Абыс тедеи на вшелякомъ термине стала, а болшеи се при пленипотенте моемъ привязовала. Маєтъ повод месце слушноє у розное кондиции людеи в шкатулаз, а тебе зналезши и марне пяницы и костыри стративши, ходять часовъ в ѿдныхъ кошулях. А жебы повод мелъ тебе в чомъ vzdати, шацуєт себе шкодъ на двакротъ сто тисечей пинезеи литовьскихъ.

Писан року тисеча шестьсотъ пятьдесятъ пятого».

Которого vzdаня иж позваная, будучи ѿ године звыклои // арештОВОИ до арешту тоє справы през того ж возного вышъ менованого привольывана, не арештовала и арештовать не хотела, преречоныи умоцованыи стороны поводовое на неи, яко несталои и права посполитого непослушнои, просил и домавлясе.

Прото суд нынешнии земьскии Луцкии, за нестанеи позваное, а за домовенемъ се и правными поступьками умоцованого стороны поводовое, прихилиючися в том до права посполитого, в далшомъ тоє справы поступьку в способъ зыску суму двакротъ сто тисечей пинезеи литовьскихъ поводовои стороне на позванои вшелякихъ добрахъ ее, где-кольвекъ маючихъ, всказуєтъ и присужаєтъ, а на ѿправу и моцную и skutечьную екзекуцию до Крыму до пна Яна ѿдсылаєтъ.

Што все для памяти до книгъ земьскихъ луцкихъ єсть записано.

Ф. 26, оп. 1, спр. 58. — Арк. 69—70 зв. Оригинал. (Опубл.: Киевская старина. — Т. 13, ноябрь. — С. 560—561).